

ՏԵՂԱՀԱՆՎԱԾ ԱՐՑԱԽԱՀԱՅԵՐԻ ԵՎ ՍԻՐԻԱՀԱՅԵՐԻ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ
ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Գայանե Լ. Հակոբյան

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Ներածություն. Հոդվածը նվիրված է Հայաստանում հաստատված սիրիահայ և արցախահայ տեղահանվածների տնտեսական ադապտացիայի համեմատական ուսումնասիրությանը: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել, թե ինչպես են նախատեղահանման սոցիալ-տնտեսական միջավայրն ու մարդկային կապիտալի բնույթը պայմանավորում զբաղվածության կառուցվածքն ու տնտեսական ինտեգրման մոդելները նոր միջավայրում: Տեսական հիմքը կազմել են մարդկային կապիտալի փոխանցելիության, էթնիկ անկլավների և աշխատաշուկայի սեգմենտավորման տեսությունները: Մեթոդներ և նյութեր. Հետազոտությունն իրականացվել է քանակական համեմատական մեթոդաբանությամբ՝ կիսաստանդարտացված հարցումների հիման վրա: Համադրվել են սիրիահայերի և արցախահայերի սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները Հայաստան տեղափոխվելուց երկու տարի անց (համապատասխանաբար՝ 2014 թ. և 2025 թ.): Վերլուծության հիմնական ցուցիչներն են զբաղվածության կարգավիճակը, ոլորտային բաշխվածությունը, մասնագիտական համապատասխանությունը և եկամուտներից բավարարվածությունը: Վերլուծություն. Տվյալների համադրական քննությունը կատարվել է նախատեղահանման մարդկային կապիտալի տեսակի և դրա փոխանցելիության դիտանկյունից՝ գնահատելով տնտեսական ներառման կառուցվածքային և սուբյեկտիվ առանձնահատկությունները: Արդյունքներ. Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ սիրիահայերի տնտեսական ինտեգրումն առավելապես տեղի է ունեցել մասնավոր հատվածում և ինքնազբաղվածության միջոցով՝ պահպանելով ձեռնարկատիրական մասնագիտական կապիտալը: Արցախահայերի ինտեգրումը հիմնականում հիմնված է վարձու աշխատանքի վրա, սակայն հաճախ ուղեկցվում է մասնագիտական որա-

կազմակերպում և երկրորդային աշխատաշուկայում կենտրոնացմամբ: Ըստ ուսումնասիրության արդյունքների՝ երկու էթնիկ խմբերի տնտեսական ադապտացիայի հաջողությունը պայմանավորված է ոչ թե էթնիկ կամ մշակութային ընդհանրությամբ, այլ նախատեղահանման մարդկային կապիտալի փոխանցելիությամբ և ընդունող միջավայրի ինստիտուցիոնալ հնարավորություններով:

Բանալի բառեր՝ բռնի տեղահանություն, սիրիահայեր, արցախահայեր, զբաղվածություն, տնտեսական ինտեգրում, մարդկային կապիտալ, էթնիկ անկլավ, մասնագիտական որակազրկում:

Ինչպես հղել՝ Հակոբյան Գ. Տեղահանված արցախահայերի և սիրիահայերի տնտեսական ինտեգրման ռազմավարությունները և զբաղվածության կառուցվածքը Հայաստանում // ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2026: Հ. 2 (29): 100 – 112 էջեր:

DOI: 10.52971/18294316-2026.29.2-100

STRATEGIES OF ECONOMIC INTEGRATION AND EMPLOYMENT STRUCTURES OF DISPLACED ARTSAKH ARMENIANS AND SYRIAN ARMENIANS IN ARMENIA

Gayane L. Hakobyan

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: This article presents a comparative study of the economic adaptation of displaced Syrian Armenians and Artsakh Armenians settled in Armenia. The research aims to examine how the pre-displacement socio-economic environment and the nature of human capital shape employment structures and patterns of economic integration in the host society. The theoretical framework draws upon theories of human capital transferability, ethnic enclaves, and labor market segmentation. **Methods and Materials:** The study employs a quantitative comparative methodology based on semi-structured surveys. Socio-economic indicators of Syrian Armenians and Artsakh Armenians were compared two years after their displacement to Armenia (2014 and 2025, respectively). The main analytical indicators include employment status, sectoral distribution, occupational matching, and satisfaction with income. **Analysis:** The comparative analysis was conducted from the perspective of the type and transferability of pre-displacement human capital, assessing both the structural and subjective dimensions of economic integration. **Results:** The findings indicate that the economic integration of Syrian Armenians has largely occurred through self-employment and participation in the private sector, enabling the preservation of their entrepreneurial and professional capital. In contrast, the integration of Artsakh Armenians has primarily relied on wage employment, often accompanied by occupational deskilling and concentration in the secondary labor market. The study demonstrates that the success of economic adaptation among both groups is determined less by ethnic or cultural affinity than by the transferability of pre-displacement human capital and the institutional opportunities available within the receiving environment.

Key words: Forced displacement, Syrian Armenians, Artsakh Armenians, employment, economic integration, human capital, ethnic enclave, occupational deskilling.

Citation: Hakobyan G. *Strategies of Economic Integration and Employment Structures of Displaced Artsakh Armenians and Syrian Armenians in Armenia* // «Scientifik works» of SCAS NAS RA, Gyumri. 2026. Vol. 2 (29). 100 – 112 pp.. DOI: 10.52971/18294316-2026.29.2-100

Ն Ա Ն Ա Ր Ա Ն. Բռնի տեղահանվածների տնտեսական ադապտացիան սոցիոլոգիայում հաճախ դիտարկվում է էթնիկ կանխավարկածի տեսանկյունից, ըստ որի՝ մշակութային և լեզվական ընդհանրությունը երաշխավորում է սահուն ինտեգրում: Սակայն սիրիահայերի և արցախահայերի տեղահանման հայաստանյան փորձը հերքում է այս թեզը: Հետազոտության գիտական հիմնախնդիրը ձևավորվում է այն կառուցվածքային հակասության շուրջ, որ էթնիկապես միատարր միջավայրում հաստատված այս երկու խմբերը նույն շուկայական պայմաններում ցուցաբերում են զբաղվածության արմատապես տարբեր ուղիներ: Սա վկայում է այն մասին, որ տնտեսական ադապտացիան մեծապես կախված է նախատեղահանման մարդկային կապիտալի տիպից և դրա փոխանցելիությունից: Հայաստանյան գիտական դիսկուրսում այս խնդրի համադրական քննությունը դեռևս համակարգված ձևակերպում չի ստացել, ինչն էլ պայմանավորում է սույն հոդվածի արդիականությունը:

Ուսումնասիրությունը կառուցված է համեմատական հետազոտության մեթոդաբանության վրա, որի հիմնական սկզբունքը ժամանակային փուլերի համապատասխանությունն է: Երկու խմբերի սոցիալ-տնտեսական վարքագծի և զբաղվածության կառուցվածքի քննությունն իրականացվել է նրանց տեղահանությունից երկու տարի անց (սիրիահայերինը՝ 2014 թ., արցախահայերինը՝ 2025 թ.): Ժամանակային կտրվածքի այս ընտրությունը թույլ է տալիս բացառել անցումային ճգնաժամային փուլի սուր ազդեցությունը և գնահատել համեմատաբար կայուն ժամանակաշրջանի արդյունքները:

Առաջադրված համեմատական քննության համար դիտարկենք նախատեղահանման սոցիալ-տնտեսական միջավայրերի որակական տարբերությունները: Սիրիահայ համայնքը տասնամյակներ շարունակ գործել է որպես էթնիկ անկլավ, որտեղ զբաղվածության հիմքը մասնավոր ձեռնարկատիրությունն էր, արհեստագործությունն ու ազատ առևտուրը: Այս շուկայամետ միջավայրը ձևավորել էր բարձր ճկունություն և պետական ապարատից անկախ մարդկային կապիտալ: Ընդհակառակը, Արցախի սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքն ուներ խիստ պետականակենտրոն բնույթ: Այստեղ զբաղվածության գլխավոր հենասյունը հանրային հատվածն էր (վարչական կառավարում, պաշտպանություն, կրթություն, առողջապահություն): Արդյունքում, ձևավորվել էր կայուն վարձու աշխատանքին և պետական երաշխիքներին հարմարված տնտեսական սուբյեկտ, որի մարդկային կապիտալն իր էությամբ «համակարգին ներհատուկ» էր՝ սերտորեն կապված տեղական իրավավարչական կառուցվածքների հետ:

Այսպիսով, հենց նախատեղահանման կառուցվածքային տարբերություններն են բացատրում, թե ինչու են այս խմբերը ՀՀ-ում ցուցաբերում տարբերվող տնտեսական վարքագիծ: Դրանք են կանխորոշում՝ արդյո՞ք խումբը կզբաղեցնի սեփական դիրքը մասնավոր հատվածում, թե՞ կներգրավվի պատրաստի կառուցվածքներում: Այս դրույթների էմպիրիկ հիմնավորմանն ու զբաղվածության ոլորտային բաշխվածությանը կանդրադառնանք հոդվածի հաջորդ բաժիններում:

Հետազոտության տեսական հիմքերը

Տեղահանված մարդկանց տնտեսական ինտեգրումը հասկանալու համար բավարար չէ խոսել միայն նրանց մշակութային կամ լեզվական ընդհանրության մասին: Այս հետազոտության մեջ մենք համադրում ենք մարդկային կապիտալի փոխանցելիության, էթնիկ անկլավների և աշխատաշուկայի երկակիության տեսությունները: Կիրառված մոտեցումը թույլ է տալիս հասկանալ, թե ինչպես է նախատեղահանման փուլի աշխատանքային փորձն ու կապիտալը կանխորոշում մարդկանց զբաղվածությունը նոր միջավայրում:

Մարդկային կապիտալի դերը տեղահանվածների ադապտացիայի հարցում հիմնավորել է Բ. Չիսվիկը [2, էջ 899]: Ըստ նրա՝ նոր շուկայում հաջողության հասնելու գրավականը նախկին հմտությունների տրանսֆորմացիան է: Այս գաղափարը զարգացրել է Ռ. Ֆրիդբերգը՝ ներմուծելով մարդկային կապիտալի փոխանցելիություն հասկացությունը [3, էջ 221]: Նա ցույց է տալիս, որ կրթությունն ու փորձը նոր շուկայում արժևորվում են անհամաչափորեն՝ կախված նախկին միջավայրի բնույթից: Տեսականորեն տարանջատվում է ընդհանուր կամ տեղափոխելի մարդկային կապիտալը, որը հեշտությամբ կիրառվում է ցանկացած տեղ (օրինակ՝ արհեստներ, ազատ առևտուր), և ծագման միջավայրին ներհատուկ կապիտալը, որը սերտորեն կապված է կոնկրետ երկրի օրենքների, պետական կառուցվածքի հետ և այլ միջավայրերում հիմնականում կորցնում է իր արժեքը:

Երբ տեղահանված խմբերն ունենում են ձեռնարկատիրական հարուստ փորձ և ներհամայնքային ուժեղ կապեր, նրանք հաճախ ստեղծում են սեփական տնտեսական միջավայրը: Այս երևույթը Ա. Պորտեսը և Բ. Ուիլսոնը կոչում են «էթնիկ անկլավային սեկտոր» [5, էջ 302]: Ըստ հեղինակների՝ ընդունող հասարակության պատրաստի շուկային հարմարվելու փոխարեն խումբը հիմնում է ընտանեկան կամ համայնքային մասնավոր բիզնեսներ՝ ապահովելով տնտեսական ինքնավարություն:

Այն դեպքերում, երբ մասնագիտական փորձը դժվար է փոխանցվում, իսկ սեփական բիզնես հիմնելու հնարավորությունները սահմանափակ են, խմբերի տեղաբաշխումը բացատրվում է Մ. Պիորի առաջադրած աշխատաշուկայի երկակիության (սեզմենտավորման) տեսությամբ [4, էջեր 35-40]: Ըստ Պիորի՝ շուկան բաժանված է կայուն ու բարձր վարձատրվող առաջնային հատվածի և անկայուն, ցածր ստատուս ունեցող երկրորդային հատվածի: Տեղահանվածները, չկարողանալով արագ իրացնել իրենց նախկին մասնագիտությունը, հաճախ ստիպված են լինում մուտք գործել երկրորդային շուկայի այնպիսի ոլորտներ, որոնք մեծ ներդրումներ չեն պահանջում, բայց ապահովում են արագ կենսապահովում:

Այսպիսով, քննարկված տեսական համադրությունն օգնում է հասկանալ նախատեղահանման կապիտալի բնույթի (շուկայամետ-անկլավային կամ պետականակենտրոն-ինստիտուցիոնալ) և հետտեղահանման ոլորտային տեղաբաշխման միջև եղած պատճառահետևանքային կապերը՝ ցույց տալով, թե ինչու են տեղահանությունից երկու տարի անց սիբիրահայերը և արցախահայերը ձևավորում զբաղվածության տարբերվող մոդելներ:

Հետազոտության մեթոդաբանական շրջանակը

Մույն աշխատանքի մեթոդաբանական առանցքը հիմնված է համեմատական վերլուծության վրա, որի նպատակն է բացահայտել տեղահանված երկու խմբերի տնտեսական

ինտեգրման և զբաղվածության առանձնահատկությունները: Հետազոտության անցկացման ժամանակաշրջանը հնարավորություն է տալիս համադրել խմբերի տնտեսական ցուցիչները տեղահանությունից երկու տարի անց (սիրիահայերի դեպքում՝ 2014 թ., արցախահայերի դեպքում՝ 2025 թ.¹): Այս մոտեցման շնորհիվ հնարավորություն ենք ունեցել խուսափել անցումային փուլի սուր ճգնաժամային ազդեցություններից՝ արձանագրելով տնտեսական ադապտացիայի ավելի կայուն և օբյեկտիվ միտումները:

Էմպիրիկ տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է քանակական մեթոդով՝ կիսաստանդարտացված հարցումների միջոցով: Ընտրանքի ընդհանուր ծավալը սիրիահայերի դեպքում կազմել է 184 [1, էջեր 16-17], իսկ արցախահայերի դեպքում՝ 385 անձ: Հարցաթերթերը կազմվել են համադրելիության սկզբունքով, ինչն ապահովում է երկու խմբերի պատասխանների համապատասխանությունը: Որպես վերլուծության հիմնական ինդիկատորներ ընտրվել են՝

- *Օբյեկտիվ ցուցիչներ*. զբաղվածության փաստացի կարգավիճակը, աշխատաշուկայի ոլորտային բաշխվածությունը և նախատեղահանման փուլի համեմատ մասնագիտական ուղու փոփոխությունը:
- *Սուբյեկտիվ ցուցիչներ*. ներկայիս աշխատանքից և եկամուտներից բավարարվածության աստիճանը:

Հարցումների ընտրանքը ձևավորվել է քվոտային սկզբունքով՝ ապահովելով ներկայացուցչականություն՝ ըստ սեռատարիքային կազմի և ՀՀ տարածքում (ներառյալ Երևանը և մարզերը) խմբերի փաստացի բնակության աշխարհագրության:

Ստացված տվյալների վիճակագրական մշակումը միտված է ստուգելու այն հիմնական վարկածը, որ նախատեղահանման փուլում ձևավորված տնտեսական ինքնությունն ուղղակիորեն կանխորոշում է նոր միջավայրում հաջողության հասնելու կամ աշխատաշուկայի երկրորդային սեգմենտներում հայտնվելու հավանականությունը:

Զբաղվածության կառուցվածքի տրանսֆորմացիան.

տնտեսական կարգավիճակների համադրական պատկերը

Տեղահանված արցախահայերի և սիրիահայերի զբաղվածության կարգավիճակի, ոլորտային տեղաբաշխման և մասնագիտական համապատասխանության էմպիրիկ տվյալների համադրությունը վկայում է հետտեղահանման միջավայրում նրանց տնտեսական ադապտացիայի՝ սկզբունքորեն տարբեր մոդելների մասին: Աղյուսակ 1-ի տվյալների համաձայն՝ երկու խմբերի պարագայում էլ տեղահանությունը հանգեցրել է կառուցվածքային լուրջ տեղաշարժերի, սակայն դրանց դրսևորումները տարամետ են:

¹ Արցախահայերի շրջանում իրականացված դաշտային աշխատանքները ֆինանսավորվել են ՀՀ ԿԳՄՄՆ Բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի կողմից (նախագիծ՝ 24SSAH-6A025, «Լեռնային Ղարաբաղից 2023 թ. բռնի տեղահանված բնակչության սոցիալ-մշակութային ադապտացիայի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում»), ինչի առթիվ հայտնում ենք մեր երախտագիտությունը:

Աղյուսակ 1. Տեղահանված արցախահայերի և սիրիահայերի զբաղվածության կարգավիճակը մինչև տեղահանությունը և տեղահանությունից հետո՝ Հայաստանում

Կարգավիճակը	Սիրիահայեր		Արցախահայեր	
	Սիրիայում	ՀՀ-ում	Արցախում	ՀՀ-ում
Ուսանող/աշակերտ	4.0	3.0	4.4	2.9
Տնային տնտես/ուհի	27.0	20.0	6.5	11.7
Թոշակառու (տարիքային, հաշմանդամության)	2.5	12.0	9.6	18.2
Գործազուրկ	0.0	39.0	1.6	16.1
Գործարար, ինքնագրաված, այդ թվում՝ գյուղատնտեսության մեջ	36.0	13.0	9.9	4.9
Վարձու աշխատող	30.5	13.0	68.0	46.2
Ընդամենը	100.0	100.0	100.0	100.0

Սիրիահայերի շրջանում արձանագրվում է գործազրկության կտրուկ աճ՝ նախատեղահանման 0.0%-ից ՀՀ-ում հասնելով 39.0%-ի, ինչը զուգորդվում է ձեռնարկատիրական գործունեության և ինքնագրավածության կտրուկ անկմամբ՝ 36.0%-ից նվազելով մինչև 13.0%: Ի հակադրություն սրան՝ արցախահայերի տնտեսական ներառումն աչքի է ընկնում գործազրկության համեմատաբար ցածր մակարդակով (16.1%) և վարձու աշխատանքի ձևաչափի հարաբերական պահպանմամբ, թեև այս ցուցանիշը նույնպես Արցախում ունեցած 68.0%-ից ՀՀ-ում նվազել է մինչև 46.2%: Հատկանշական է նաև երկու խմբերում պասիվ խմբերի (թոշակառուներ, տնային տնտեսուհիներ) աճը, ինչը հատկապես արցախահայերի մոտ կրկնակի դրսևորում է ստացել՝ մատնանշելով տեղահանության սոցիալ-հոգեբանական հետևանքները և կենսապահովման կառուցվածքային սահմանափակումները:

Այս տարբերությունները խորանում են զբաղվածության ինստիտուցիոնալ ոլորտների և մասնագիտական կապիտալի իրացման մակարդակներում (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. Սիրիահայերի և արցախահայերի զբաղվածության բաշխվածությունը՝ ըստ տնտեսության հատվածների (%)

Ոլորտը/մասնագիտական աշխատանքը	Սիրիահայեր	Արցախահայեր
Պետական	-	32.5
Մասնավոր	100.0	62.4
Հասարակական	-	5.1
Ընդամենը	100.0	100.0
Աշխատում է մասնագիտությամբ	50.0	36.0
Զի աշխատում մասնագիտությամբ	34.5	46.6
Մասնագիտություն չունի	15.5	17.4
Ընդամենը	100.0	100.0

Միլիառայ աշխատողների 100.0%-ը կենտրոնացած է բացառապես մասնավոր հատվածում, և նրանց կեսին (50.0%) հաջողվել է աշխատել իրենց մասնագիտությամբ: Արցախահայերի պարագայում աշխատողների գրեթե մեկ երրորդը՝ 32.5%-ը, ներգրավվել է պետական հատվածում (մասնավորում՝ 62.4%, հասարակականում՝ 5.1%), սակայն մասնագիտությամբ աշխատելու ցուցանիշը կազմում է ընդամենը 36.0%: Վերջինս փաստում է արցախահայերի շրջանում մասնագիտական որակագրկման և սոցիալական դիրքի անկման մասին, երբ սոցիալ-տնտեսական արագ վերարտադրման անհրաժեշտությունը ստիպել է անհատներին ընդունել սեփական որակավորմանը չհամապատասխանող աշխատանքային առաջարկներ:

Այս միտումների պատճառները հնարավոր է բացատրել միգրացիոն հետազոտություններում ընդունված մարդկային կապիտալի փոխանցելիության տեսական մոտեցմամբ: Արցախահայերի պարագայում նախկին տնտեսական միջավայրում ձևավորվել էր «համակարգին ներհատուկ» մարդկային կապիտալ, որը սերտորեն կապված էր պետական ինստիտուտների, վարչարարության և հանրային հատվածի գործունեության հետ: Հայաստանի աշխատաշուկա տեղափոխվելիս այս կապիտալի լիարժեք ու համարժեք փոխանցումը բխվել է կառուցվածքային անհամապատասխանության, ինչն անհատներին ստիպել է ընդունել արագ կենսապահովման ռազմավարություն: Արդյունքում, նրանք ավելի արագ են ներգրավվել ՀՀ աշխատաշուկայի հասանելի վարձու սեզմենտներում՝ զոհաբերելով իրենց մասնագիտական կարգավիճակը: Մինչդեռ սիրիահայերի պարագայում նախատեղահանման փուլում կուտակված մարդկային կապիտալն ունեցել է «շուկայամետ-ձեռնարկատիրական» և ավելի ունիվերսալ բնույթ (առևտրային հմտություններ, արհեստագործություն, սպասարկում), որը կախված չէր կոնկրետ պետական համակարգից կամ վարչական կառուցվածքներից: Թեև այսպիսի կապիտալի տեղայնացումը և վերագործարկումը ՀՀ տնտեսական միջավայրում սկզբնական շրջանում առաջացրել է տևական կառուցվածքային գործազրկություն (ինչը պայմանավորված էր նախնական ֆինանսական միջոցների սղությամբ/բացակայությամբ և շուկայական այլ կանոններով), այն, ի վերջո, ապահովել է նրանց ադապտացիայի ինտենսիվ բնույթը՝ թույլ տալով պահպանել մասնագիտական պրոֆիլն ու գործել բացառապես մասնավոր հատվածում: Այսպիսով, տվյալների տեսական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նախատեղահանման փուլի սոցիալ-տնտեսական սովորույթներն ու կուտակված մարդկային կապիտալի տեսակը ուղղակիորեն կանխորոշում են նոր միջավայրում տնտեսական ներառման արագությունն ու որակական բնութագրերը:

Աղյուսակ 3-ում ամփոփված տվյալները թույլ են տալիս համադրել երկու խմբերի զբաղվածության ոլորտներն ու տեսնել՝ նրանց մասնագիտական տեղաբաշխումը կենտրոնացված բնույթ ունի, թե դիվերսիֆիկացված է:

Աղյուսակ 3. Միրիահայ և արցախահայ վարձու աշխատողների բաշխվածությունը՝
ըստ զբաղվածության տնտեսական ոլորտների (%)

Զբաղվածության ոլորտը	Միրիահայեր	Արցախահայեր
Գյուղատնտեսություն, անտառային տնտեսություն	8.3	0.6
Հանքագործական արդյունաբերություն	-	1.6
Մշակող արդյունաբերություն (սննդի, հագուստի և այլ)	8.3	6.2
Ջրամատակարարում, կոյուղի, թափոնների կառավարում և վերամշակում	-	0.6
Շինարարություն	-	11.8
Մեծածախ և մանրածախ առևտուր	33.3	7.9
Փոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն	-	1.7
Տեղեկատվություն և կապ	8.3	3.4
Պետական կառավարում և պաշտպանություն	-	9.6
Կրթություն	-	19.7
Առողջապահություն և բնակչության սոցիալական սպասարկում	8.3	10.7
Մշակույթ, զվարճություններ և հանգիստ	25.2	6.2
Սպասարկման ծառայություններ	8.3	16.3
Այլ	-	3.7
Ընդամենը	100.0	100.0

Ինչպես տեսնում ենք քանակական ցուցանիշներից, սիրիահայ վարձու աշխատողների պարագայում նկատվում է զբաղվածության բարձր կենտրոնացվածություն մի քանի ոլորտներում, մասնավորապես՝ մեծածախ և մանրածախ առևտրում (33.3%), ինչպես նաև մշակույթի, զվարճությունների և հանգստի ոլորտում (25.2%): Այս երկու ոլորտները միասին ներառում են սիրիահայ վարձու աշխատողների կեսից ավելին, մինչդեռ, այնպիսի ինստիտուցիոնալ կամ արտադրական բնագավառներում, ինչպիսիք են կրթությունը, պետական կառավարումն ու պաշտպանությունը կամ շինարարությունը, սիրիահայերի ներկայացվածությունը ընդհանրապես բացակայում է: Ի հակադրություն սրան՝ արցախահայերի ոլորտային տեղաբաշխումն ունի դիվերսիֆիկացված և հանրային-ինստիտուցիոնալացված բնույթ. նրանց ամենամեծ խմբերը կենտրոնացած են կրթության (19.7%), սպասարկման ծառայությունների (16.3%), շինարարության (11.8%) և առողջապահության ու սոցիալական սպասարկման (10.7%) ոլորտներում, որոնց հաջորդում է պետական կառավարումն ու պաշտպանությունը (9.6%):

Այս կառուցվածքային տարբերությունները լիարժեքորեն բացատրվում են մարդկային կապիտալի փոխանցելիության և աշխատաշուկայի սեզմենտավորման տեսական մոտեցումներով: Սիրիահայերի կենտրոնացումը առևտրի և սպասարկման /ժա-

մանցի մասնավոր սեզմենտներում փաստում է, որ նրանց «շուկայամետ» մարդկային կապիտալը ունիվերսալ է և հեշտությամբ տեղայնացվող ազատ շուկայական հարաբերություններում, ինչը թույլ է տալիս նրանց ինտեգրվել առանց պետական-ինստիտուցիոնալ միջնորդության: Մինչդեռ արցախահայերի զգալի ներկայացվածությունը կրթության և պետական կառավարման ոլորտներում վկայում է նրանց կապիտալի մասնակի փոխանցելիության մասին, որն իրացվել է ՀՀ համապատասխան պետական ու հանրային կառույցների ինստիտուցիոնալ դաշտում: Սակայն, մյուս կողմից, արցախահայերի նշանակալի ներգրավվածությունը շինարարության և սպասարկման ծառայությունների ոլորտներում մատնանշում է աշխատաշուկայի երկրորդային, ցածր որակավորում պահանջող սեզմենտներում նրանց հայտնվելու միտումը: Սա վկայում է այն մասին, որ երբ իրենց մարդկային կապիտալը (օրինակ՝ Արցախի պետական ապարատում ունեցած փորձառությունը) չի գտնում իր ուղղակի և համարժեք ինստիտուցիոնալ շարունակությունը ՀՀ-ում, անհատները բախվում են մասնագիտական որակագրկման և ստիպված են լինում իրենց աշխատուժը տեղաբաշխել ֆիզիկական կամ որակավորում չպահանջող աշխատանքի ոլորտներում՝ կենսապահովման խնդիրն արագ լուծելու նպատակով:

Աղյուսակ 4-ում ներկայացված ոլորտային բաշխվածությունը հնարավորություն է տալիս երևույթը դիտարկել էթնիկ անկլավների և մարդկային կապիտալի փոխանցելիության հայեցակարգերի համատեքստում:

Աղյուսակ 4. Միրիահայ և արցախահայ ինքնազբաղվածների բաշխվածությունը՝ ըստ տնտեսական գործունեության ոլորտների (%)

Զբաղվածության ոլորտը	Միրիահայեր	Արցախահայեր
Գյուղատնտեսություն	-	5.6
Մշակող արդյունաբերություն (սննդի, հագուստի, այլ)	25.1	22.1
Մեծածախ և մանրածախ առևտուր	41.6	16.7
Փոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն	-	27.8
Տեղեկատվություն և կապ	8.3	-
Մշակույթ, զվարճություններ և հանգիստ	16.7	-
Սպասարկման ծառայություններ	8.3	27.8
Ընդամենը	100.0	100.0

Միրիահայ *ինքնազբաղվածների* կենտրոնացումը մեծածախ ու մանրածախ առևտրի (41.6%) և մշակող արդյունաբերության (25.1%) ոլորտներում (ընդհանուր՝ 66.7%) համապատասխանում է Ա. Պորտեսի և Բ. Ուիլսոնի առաջադրած «էթնիկ անկլավի» մոդելին: Ըստ այս տեսության՝ միգրացիոն խմբերը, հենվելով ներխմբային սոցիալական կապերի, համայնքային վստահության և նախկին ձեռնարկատիրական փորձառության վրա, ընդունող հասարակության ընդհանուր աշխատաշուկայում ներգրավվելու փոխարեն ձևավորում են սեփական տնտեսական սեկտորը: Միրիահայերի պարագայում առևտրի և արհեստագործության այսպիսի համակենտրոնացումը վկայում է

այն մասին, որ նրանց ինքնագրավածությունը ոչ միայն անհատական գոյատևման միջոց է, այլ նաև իրենց համայնքին բնորոշ տնտեսական գործունեության ձևերի վերաբարտադրություն, որտեղ նախկինում կուտակված «շուկայամետ» մարդկային կապիտալը ծառայում է որպես անկլավային տնտեսության հիմնաքար:

Ի հակադրություն սրան՝ արցախահայ ինքնագրավածների բաշխվածությունը, որտեղ առանցքային տեղ են զբաղեցնում փոխադրումները (27.8%) և սպասարկման ծառայությունները (27.8%)՝ կազմելով ընդհանուրի 55.6%-ը, պահանջում է բացատրության այլ տեսական գործիքակազմ՝ հիմնված մարդկային կապիտալի ցածր փոխանցելիության և աշխատաշուկայի սեզմենտավորման տեսությունների վրա: Արցախահայերի նախկին կապիտալը, որը ձևավորվել էր պետականակենտրոն տնտեսության պայմաններում, ՀՀ ազատ շուկայական դաշտում կորցրել է իր ինստիտուցիոնալ հենարանը: Չունենալով էթնիկ անկլավներին բնորոշ ներհամայնքային տնտեսական ցանցեր կամ մեկնարկային ձեռնարկատիրական կապիտալ՝ այս խմբի անհատները հարկադրված են եղել մուտք գործել աշխատաշուկայի երկրորդային, ապակենտրոնացված սեզմենտներ: Նրանց կենտրոնացումն անհատական փոխադրումների (տաքսի ծառայություն) և կենցաղային սպասարկման ոլորտներում վկայում է «հարկադրված ինքնագրավածության» մասին, որը բնորոշ է ցածր փոխանցելիությամբ օժտված մարդկային կապիտալ ունեցող տեղահանվածներին:

Այսպիսով, տվյալների համադրական տեսական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ եթե սիրիահայերի ինքնագրավածությունը կառուցվել է էթնիկ անկլավի ձևավորման և մասնագիտական կապիտալի իրացման տրամաբանությամբ, ապա արցախահայերի պարագայում այն հանդես է գալիս նախկին մասնագիտական կապիտալի անհամատեղելիությամբ պայմանավորված՝ նոր աշխատաշուկային հարմարվելու փորձ:

Աղյուսակ 5-ում ներկայացված սուբյեկտիվ ցուցիչների վերլուծությունը կարևոր էմպիրիկ հավելում է նախորդող հատվածներում դիտարկված կառուցվածքային, ոլորտային և տեսական օրինաչափություններին՝ ամբողջացնելով տեղահանված բնակչության տնտեսական ադապտացիայի պատկերը: Ստացված աշխատավարձից կամ եկամտից բավարարվածության աստիճանն ուղղակիորեն արտացոլում է այն տեսական թեզը, որ տնտեսական ներառման որակն ու հոգեբանական հարմարավետությունը պայմանավորված են ոչ միայն զբաղվածության փաստով, այլև նրանով, թե ինչ ճանապարհով է մարդը հարմարվում նոր շուկային:

Աղյուսակ 5. Միրիահայ և արցախահայ վարձու աշխատողների ու ինքնագրավածների բավարարվածությունը ստացված եկամտից (%)

Կարգավիճակը	Միրիահայեր		Արցախահայեր	
	Բավարարված չէ	Բավարարված է	Բավարարված չէ	Բավարարված է
Վարձու աշխատողներ	75.0	25.0	49.4	50.6
Ինքնագրավածներ	41.7	58.3	55.6	44.4

Աղյուսակ 5-ի տվյալների համաձայն՝ սիրիահայ վարձու աշխատողների ճնշող մեծամասնությունը՝ 75.0%-ը, բավարարված չէ իր աշխատավարձից, և միայն 25.0%-ն է հայտնել դրական դիրքորոշում: Մինչդեռ, նույն խմբի ինքնազբաղվածների շրջանում պատկերը հակառակն է. նրանց 58.3%-ը բավարարված է իր տնտեսական գործունեության արդյունքներով: Արցախահայերի պարագայում արձանագրվում է հակառակ միտումը. վարձու աշխատողների կեսից ավելին՝ 50.6%-ը, բավարարված է իր աշխատավարձով, մինչդեռ ինքնազբաղվածների մեծամասնությունը՝ 55.6%-ը, դժգոհ է ստացված եկամտից:

Այս սուբյեկտիվ գնահատականների հիմքում ընկած են երկու խմբերի տնտեսական վարքագծի արմատացած առանձնահատկությունները և նոր շուկայական իրականության հետ դրանց փոխազդեցությունը: Սիրիահայերի շրջանում ինքնազբաղվածության դեպքում արձանագրված համեմատաբար բարձր բավարարվածությունը վկայում է այն մասին, որ տնտեսական ինքնավարությունն ու սեփական գործի կառավարումն այս խմբի համար առանցքային արժեքներ են, որոնք փոխհատուցում են նույնիսկ չափավոր եկամուտները: Ի հակադրություն դրան՝ վարձու աշխատանքից նրանց դժգոհությունը պայմանավորված է մասնավոր հատվածի ստորին օղակներում զբաղվածության և նրանց ձեռնարկատիրական ինքնության անհամատեղելիությամբ, ինչը սուբյեկտիվորեն ընկալվում է որպես կարգավիճակային անկում:

Միանգամայն այլ պատկեր է դիտվում արցախահայերի խմբում, որտեղ վարձու աշխատողների հարաբերականորեն բարձր բավարարվածությունը՝ անգամ մասնագիտական որակագրկման պայմաններում, արտացոլում է հետտեղահանման ճգնաժամային փուլում կայունության և սոցիալական երաշխիքների առաջնայնությունը: Նախկինում ինստիտուցիոնալ և պետական համակարգերում ներգրավվածության փորձառությունը ձևավորել է կանխատեսելիության բարձր պահանջմունք, որն էլ բավարարվում է կանոնավոր վարձու աշխատանքի միջոցով: Սակայն արցախահայ ինքնազբաղվածների դժգոհությունը վկայում է այս զբաղվածության հարկադրված բնույթի մասին: Ջրկված լինելով ներհամայնքային աջակցության կապերից և սահմանափակվելով աշխատաշուկայի երկրորդային, ցածր եկամտաբերություն ունեցող հատվածներով (անհատական փոխադրումներ, սպասարկում)՝ նրանք ինքնազբաղվածությունը դիտարկում են ոչ թե որպես զարգացման հեռանկար, այլ որպես այլընտրանքի բացակայության հետևանք:

Այսպիսով, օբյեկտիվ ոլորտային տեղաբաշխման և սուբյեկտիվ բավարարվածության ցուցանիշների համադրումը վերահաստատում է, որ տեղահանվածների տնտեսական ադապտացիայի որակը պայմանավորված է նրանց նախնական կապիտալի տեսակի և նոր միջավայրի կառուցվածքային հնարավորությունների փոխազդեցությամբ:

Ե Զ Ը Ա Հ Ա Ն Գ ՈՒ Մ. Ամփոփելով տեղահանված արցախահայերի և սիրիահայերի տնտեսական հարմարվողականության համեմատական վերլուծությունը՝ կարող ենք արձանագրել կառուցվածքային տարամետ օրինաչափություններ, որոնք հիմնավորվում են մարդկային կապիտալի փոխանցելիության և էթնիկ անկլավների տեսություններով: Սույն հետազոտության մեջ դիտարկված կառուցվածքային, ոլորտային և սուբյեկտիվ ցուցանիշների համադրական վերլուծությունը հերքում է էթնիկ ադապտացիայի կանխավարկածը՝ ապացուցելով, որ մշակութային և լեզվական ընդհանրությունը

չի երաշխավորում սահուն տնտեսական ինտեգրում: Տեղահանված բնակչության տնտեսական վարքագիծն ու հարմարվողականության մոդելները մեծապես կանխորոշվում են նախատեղահանման փուլում կուտակված մարդկային կապիտալի տիպով և դրա փոխանցելիության աստիճանով:

Սիրիահայերի տնտեսական ներառումն ունի ընդգծված «շուկայամետ» և անկլավային բնույթ: Նրանց մասնագիտական կապիտալն ու նախկին ձեռնարկատիրական հաբիտուսը տեղայնացվել են մասնավոր հատվածում՝ առևտրի և արտադրության ոլորտներում՝ ձևավորելով համայնքային, փոխլրացնող տնտեսական միջավայր: Ինքնագաղթվածության այս նպատակաուղղված մոդելը երաշխավորում է սուբյեկտիվ բավարարվածության բարձր մակարդակ, մինչդեռ ցածր օղակների վարձու աշխատանքը հաճախ ընկալվում է որպես ստատուսի կորուստ և հանգեցնում դժգոհության:

Ի հակադրություն սրան՝ արցախահայերի ինտեգրումը կրում է ինստիտուցիոնալ-հարմարվողական բնույթ: Նրանց «համակարգին ներհատուկ» կապիտալը մասնակիորեն իրացվել է հանրային և պետական հատվածներում, ինչը վարձու աշխատողներին ապահովում է սոցիալական կայունության և սուբյեկտիվ բավարարվածության զգացում: Այնուամենայնիվ, համարժեք ինստիտուցիոնալ շարունակության բացակայության պայմաններում արցախահայերի զգալի մասը բախվել է մասնագիտական որակագրկման՝ հարկադրված հայտնվելով աշխատաշուկայի երկրորդային, ցածր որակավորում պահանջող սեգմենտներում (շինարարություն, տաքսի և այլ ծառայություններ): Այսպիսով, նրանց ինքնագաղթվածությունը կրում է սոսկ կենսապահովմանն ուղղված, «հարկադրված» բնույթ, ինչն էլ պայմանավորում է սուբյեկտիվ դժգոհության բարձր ցուցանիշները:

Այսպիսով, տեղահանված խմբերի տնտեսական ներառման որակն ու սուբյեկտիվ բավարարվածությունը պայմանավորված են ոչ թե զբաղվածության փաստով, այլ նրանց նախնական կապիտալի տեսակի և ընդունող միջավայրի կառուցվածքային ու ինստիտուցիոնալ հնարավորությունների փոխազդեցության բնույթով:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Հակոբյան Գ.** *Սիրիահայերի սոցիալ-մշակութային ադապտացիան Հայաստանում*: Երևան: ՀԱԻ հրատ.: 2024: 232 էջ:
2. **Chiswick B.** *The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-born Men.* // Journal of Political Economy. vol. 86. № 5. 1978. 897-921 pp..
3. Labor Economics. Vol. 18, № 2. 2000. 221-251 pp..
4. **Piore M.** *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies.* Cambridge. Cambr. University Press. 1979. 218 p.
5. **Wilson K.** *Portes A. Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami.* // American Journal of Sociology. vol. 86. № 2. 1980, 295-319 pp..

R e f e r e n c e s

1. **Hakobyan, G.** Socio-cultural Adaptation of Syrian Armenians in Armenia [*Siriahayeri sotsial-mshakutayin adaptatsian Hayastanum*]. Yerevan: “IAE” publ. 2024. 232 p. (in Armenian)
- 2 - 5. **See the Armenian reference list (in English)**

Ընդունվել է / Received on: **11. 06. 2026**

Գրախոսվել է / Reviewed on: **01. 07. 2026**

Հանձնվել է տպ. / Accepted for Pub: **12. 08. 2026**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Գայանե Լևոնի ՀԱԿՈԲՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող, Երևան, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ gayanehakobyanlevon@gmail.com / <https://orcid.org/0009-0009-0663-5377>

Gayane Levon HAKOBYAN: Ph.D in History

Researcher at the Institute of Archaeology and Ethnography of NAS, Yerevan, RA

e-mail: gayanehakobyanlevon@gmail.com / <https://orcid.org/0009-0009-0663-5377>